

1. NOVÉ POJETÍ SEKULARISMU

Vnitřní hodnoty v éře vědeckého poznání

Jsem člověk hluboce zakořeněný v náboženství, ale jsem přesvědčen, že náboženství samo o sobě nemůže vyřešit všechny naše problémy.

Nedávno jsem se zúčastnil ceremonie k otevření nového buddhistického chrámu v Biháru, zvláště hustě osídlené a chudé části severní Indie. Předseda vlády Biháru, můj starý přítel, pronesl velmi hezkou řeč a vyjádřil přání, aby s požehnáním Buddhovým stát Bihár od nynějška prosperoval. Když přišla řada na mě, nadhodil jsem, jen zpola žertem, že kdyby prosperita Biháru závisela jen na Buddhově požehnání, pak by musel vzkvétat už hodně dlouho. Právě v Biháru se koneckonců nacházejí některá z nejposvátnějších míst buddhismu, jako například Bódhgaja, kde historický Buddha dosáhl plného probuzení. Ke skutečné změně je potřeba víc než Buddhových požehnání, jakkoli jsou mocná, a víc než modlitby. Je nutná také aktivita, a ta může být pouze výsledkem úsilí lidí, jako je bihárský premiér a jeho kolegové.

Tím nechci říct, že požehnání a modlitby jsou k ničemu. Naopak, modlitba má z psychologického hlediska nesmírný význam. Musíme ale přijmout to, že její hmatatelné výsledky jsou někdy těžko k mání. Když jde o dosažení určitých konkrétních cílů, pak se modlitba nemůže rovnat například moderní vědě. Když jsem byl před několika lety vážně nemocný, bylo pro mě

zajisté zdrojem útěchy, že se za mne mnoho lidí modlí, ale ještě větší útěchu, přiznám se, mi poskytovalo vědomí, že se o mě starají v nemocnici vybavené těmi nejmodernějšími poznatky a přístroji.

S ohledem na stále rostoucí moc člověka nad mnoha stránkami fyzického světa v posledních zhruba dvou stoletích není překvapující, že si dnes mnoho lidí klade otázku, zda je vůbec náboženství k něčemu potřeba. Věci, o kterých se nám v minulosti ani nesnilo – odstranění nemocí, cesty do kosmu, počítače – se díky úspěchům vědy staly realitou. Není tedy divu, že mnozí vkládají své naděje do vědy, a dokonce věří, že vědeckými metodami mohou dosáhnout štěstí.

Dokážu pochopit, že věda do jisté míry podkopala víru v tradičně pojímané náboženství, ale nevidím vůbec žádný důvod, proč by její pokrok měl jakkoli ovlivnit pojem a potřebu vnitřních či spirituálních hodnot. Naopak, důležitost vnitřních hodnot v dnešním věku vědy je větší než kdy dříve.

Aby bylo možné argumentovat pro niterné hodnoty a etický způsob života v éře vědy opravdu přesvědčivě, bylo by nejlepší tak činit pomocí vědeckých pojmů. Zatím ještě není možné vycházet přitom pouze z výsledků vědeckého výzkumu, ale jsem přesvědčen, že se postupem času bude objevovat stále lépe vědecky zdůvodněná obhajoba přínosu vnitřních etických hodnot.

Samozřejmě nejsem vědec, věda v moderním smyslu nikdy nebyla předmětem mého formálního školního vzdělání. Po svém odchodu do exilu jsem se však usilovně snažil tento nedostatek napravit. Více než třicet let již pořádám pravidelná setkání s badateli a odborníky v různých oborech vědeckého poznání, včetně fyziky, astrofyziky, biologie, psychologie a zvláště v poslední době také neurovědy, oboru studujícího nervovou soustavu.

Kontemplativní tradice ve všech náboženstvích kladou velký důraz na vnitřní svět zkušenosti a vědomí, proto jsem při

diskusích s vědci vždy vznášel otázku po vědeckém porozumění takovým skutečnostem, jako jsou myšlenky, emoce a subjektivní zkušenosti.

Považuji za velice pozitivní, že věda, a zvláště neurověda, stále více věnuje pozornost těmto otázkám, které tak dlouho zanedbávala. Mám radost z nedávných objevů v této oblasti, z posunu, který učinila metodologie daných věd, kdy se tradičně pojímaný vědecký princip objektivity jako nezávislé třetí osoby, pohlížející na věci zvenčí, rozšiřuje a začíná se zabývat světem subjektivní zkušenosti. Příkladem tohoto vývoje je práce, kterou v oboru neurofenomenologie vykonal můj nedávno zesnulý přítel Francisco Varela.

Vždy mě velice zajímala otázka, jakou vědeckou bázi najít pro porozumění tomu, jak působí kontemplativní praxe a cílevědomá kultivace vlastností, jako jsou soucit, laskavost, pozornost a klidná mysl. Vždy se mi zdálo, že pokud by věda mohla dokázat, že takový pokrok je jak proveditelný, tak i člověku prospěšný, mohla by se kontemplace a rozvíjení vnitřních hodnot stát i předmětem obecné školní výuky.

Naštěstí dnes již existují dostatečně rozsáhlé a solidní výzkumy v evoluční biologii, neurovědě a dalších vědeckých oborech, které dokazují, že i z toho nejpřísnějšího vědeckého hlediska jsou nesobecký život a zájem o druhé nejen v našem vlastním zájmu, ale v jistém smyslu jsou dané i samotnou naší biologickou výbavou. Tyto poznatky, spolu s reflexí naší osobní zkušenosti i prostou logickou úvahou, mohou podle mého soudu poskytnout silné zdůvodnění, proč je prospěšné pečovat o rozvíjení základních lidských hodnot nezávisle na principech jakéhokoli náboženství a víry. Jsem tomu velmi rád.

Jak rozumět sekularismu

Takové jsou tedy základy toho, co nazývám „sekulární etikou“. Jsem si dobře vědom, že pro některé lidi, zvláště pro mé křesťanské a muslimské bratry a sestry, může být moje chápání pojmu „sekulární“ těžko přijatelné. Pro někoho už samotné toto slovo evokuje odpor, nebo dokonce otevřené nepřátelství vůči náboženství. Mohou si myslet, že tím, že používám právě toto slovo, obhajuji úplné vyloučení náboženství ze systému etiky, nebo dokonce ze všech sfér veřejného života. Tak tomu ale není. Ve svém porozumění slovu „sekulární“ jsem se inspiroval tím, jak je tento pojem běžně používán v Indii.

Moderní Indie má světskou ústavu a zakládá si na tom, že je to sekulární stát. V Indii slovo „sekulární“ nevyjadřuje nepřátelský vztah k náboženství nebo k věřícím lidem, naopak zahrnuje úctu a respekt vůči všem náboženstvím. Je také spojeno s přijímajícím a nestranným postojem vůči lidem bez náboženského vyznání.

Takovéto porozumění slovu „sekulární“, které v sobě spojuje vzájemnou toleranci a respekt ke všem náboženským vyznáním, ale i k těm, kdo žádnou víru nevyznávají, vychází ze specifického historického a kulturního dědictví Indie. Myslím, že podobně i západní chápání pojmu vychází zase z kontextu evropských dějin. Nejsem historik, a zajisté ani odborník na téma sekularismu, ale řekl bych, že s rychlým rozvojem vědy došlo v Evropě k posunu k větší racionalitě. A tato racionalita, mezi jiným, zahrnovala i odmítnutí všeho, co bylo považováno za přežitky pověřené minulosti. Pro mnohé radikální myslitele od osvícenství do dnešních dnů racionalistický postoj znamenal odmítnutí náboženské víry. Dobrým příkladem tohoto protináboženského postoje je velká francouzská revoluce, která vyjádřila mnohé z nových idejí evropského osvícenství. Odmítnutí náboženství samozřejmě mělo i výrazný sociální aspekt. Náboženství bylo

považováno za konzervativní, svázané tradicemi, těsně spojené se starým režimem a jeho selháními. Právě kvůli tomuto historickému dědictví mnoho vlivných myslitelů a reformátorů západního světa po víc než dvě stě let nahlíželo na náboženství ne jako na cestu k osvobození člověka, ale jako na překážku na cestě pokroku. Marxismus, jedna z nejmocnějších sekulárních ideologií 20. století, dokonce náboženství považoval za „opium lidstva“. S tragickými důsledky, když komunistické režimy násilně potlačovaly náboženskou víru v mnoha částech světa.

Řekl bych, že právě vlivem těchto dějinných kořenů je na Západě myšlenka sekularismu často považovaná za nepřátelskou vůči náboženství. Sekularismus a náboženství vystupují jako dvě protikladné a vzájemně neslučitelné pozice, mezi vyznavači obou směrů panuje značná podezřivost a nepřátelství.

Nemyslím si, že náboženství je překážka na cestě k rozvoji člověka, ale na druhé straně rozumím tomu, z čeho některé protináboženské postoje v daném historickém kontextu vycházejí. Historie nás učí nepříjemnou pravdu, že všechny náboženské instituce a přívrženci všech náboženství se v určité fázi dějin podíleli na vykořisťování druhých. Náboženství bylo využíváno jako prostředek k agresi a útlaku. To platí dokonce i pro buddhismus s jeho naukou o nenásilí.

Když jsou tedy negativní postoje vůči náboženství, ať již v západních zemích nebo kdekoli jinde, motivovány usilováním o spravedlnost, zaslouží si úctu. Dá se dokonce říct, že ti, kdo poukazují na pokrytectví přívrženců některých náboženství pošlapávajících etické principy, které sami proklamují, a kdo bojují proti bezpráví páchanému náboženskými institucemi a jejich představiteli, těmto náboženským tradicím ve skutečnosti pomáhají. U takové kritiky je ale důležité rozlišit, jestli se vztahuje k danému náboženství jako takovému, nebo k *institucím* tohoto náboženství, což jsou dvě různé věci. Podle mne není pojem sociální spravedlnost v žádném případě v protikladu k základům